

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ХЛІВНЮК ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

УДК 321.8

**ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Міністерство освіти та науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор,
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського,
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
СІЛЕНКО Алла Олексіївна,
Одеська національна академія
зв'язку ім. О.С. Попова,
проректор з навчальної та виховної роботи;

кандидат політичних наук, доцент
ЯКОВЛЄВ Денис Вікторович,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться “ 28 ” березня 2008 р. о “ 15 ” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 513.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “ 26 ” лютого 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Пехник

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. Проблема впливу засобів масової інформації на політичний простір сучасної України є однією з гострих практичних проблем політики. Функціонування демократії неможливе без конструктивних відносин між учасниками політичного процесу, обміну інформацією та налагодження постійнодіючих комунікацій між ними. В ролі посередників у владному діалозі і виступають мас-медіа, які сьогодні є одним із могутніх соціальних інститутів політичної системи та великою потенційною силою, спрямованою на демократизацію суспільних процесів, важливим засобом формування і самопрезентації політичної сфери, її епіцентром, ключовою умовою і одночасно джерелом репродукування даної форми соціального життя.

Відносини між владою та ЗМІ в державі суттєво змінилися, але не набули ознак, характерних для ліберальної або соціальної відповідальної моделі демократії. Виразною є політична заангажованість українських засобів масової інформації. Однією із найскладніших проблем для мас-медіа є визначення умов діяльності, що відповідатимуть демократичним принципам і відповідно сприятимуть реформуванню політичної системи.

Актуальним питанням для сучасних країн пострадянського простору, зокрема України, є проведення виборчих кампаній і, як наслідок, проблема наявності великої кількості політичних конфліктів, пов'язаних з виборчими перегонами. Конфліктні протистояння в політичній сфері стали звичайним явищем для нашої держави. Відповідно виникає проблема визначення умов, за яких засоби масової інформації можуть виконувати функції впливового чинника, що сприятиме консолідації суспільства та досягненню компромісу між гілками влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової теми кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського “Економічні і соціально-політичні механізми модернізації України” (№ держреєстрації 0101U000755), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає у визначенні ступеню впливу засобів масової інформації на процес трансформації політичної системи та формування політичних орієнтацій в суспільстві.

Обрана мета роботи обумовила й вирішення наступних *дослідницьких завдань*:

- дослідити ступінь розробки досліджуваної проблеми та стан джерельної бази;
- визначити роль ЗМІ як засіб впливу на політичні процеси в вітчизняній та зарубіжній науці;
- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення соціально-політичних особливостей функціонування ЗМІ в сучасному суспільстві;
- дослідити засоби масової інформації як елемент політичної системи;
- встановити залежність функціонування засобів масової інформації від вибору моделі демократії;

- проаналізувати рівень української демократії та функціонування в ній засобів масової інформації;
- обґрунтувати місце та роль засобів масової інформації в політичних конфліктах та суперечностях;
- висвітлити діяльність засобів масової інформації у виборчому процесі України.

Об'єктом дослідження є засоби масової інформації як інститут політичної системи, а *предметом* – особливості та ступінь впливу засобів масової інформації на процес трансформації політичної системи України.

Методи дослідження обрані у відповідності з метою і завданнями наукового дослідження. Системний метод зорієнтував дослідження на розкриття цілісності поняття засобів масової інформації та тих механізмів, які її забезпечують. Використання даного методу пояснюється тим, що мас-медіа необхідно розглядати як одну із складових політичної системи. Принцип протиріччя дає можливість розглядати суперечності між ідеальною моделлю функціонування засобів масової інформації і реальним станом діяльності ЗМІ в сучасному суспільстві. В рамках структурно-функціонального аналізу досліджено зв'язки між ЗМІ та компонентами політичної системи, визначено місце і роль засобів масової інформації, з'ясовано основні функції мас-медіа у межах соціуму. Порівняльний метод використовувався для аналізу особливостей діяльності ЗМІ в різних країнах, умови функціонування та рівень впливу на суспільство в залежності від обраної моделі демократії. Критично-діалектичний метод використовувався з метою критичного аналізу сучасних засобів масової інформації, дослідження позитивних та негативних аспектів їх впливу на розвиток суспільства. Нормативно-ціннісний підхід дозволив визначити значення засобів масової інформації для становлення демократичного суспільства, дати оцінку сучасним ЗМІ з точки зору свободи діяльності, відповідальності, незаангажованості. Об'єднання історичного методу і цивілізаційного підходу дозволило визначити стан розвитку засобів масової інформації в контексті транзитологічних процесів українського суспільства. Застосовано загальнонаукові методи, на які спирається будь-яке дослідження: аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Також застосований метод сходження від абстрактного до конкретного, конвергенції та абстракції, використані результати соціологічних досліджень, проведених вітчизняними і зарубіжними провідними центрами з метою отримання найбільш достовірної інформації з обраної тематики.

Наукова новизна одержаних результатів. У рамках здійсненого автором дослідження були отримані результати, які мають наукову новизну, яка зумовлена сукупністю поставлених завдань, вирішенням актуальних проблем, які не отримали достатньої розробки в науковій літературі і не набули загальноприйнятих принципів у політичній практиці.

Уперше:

здійснено порівняльний аналіз таких моделей демократії, як учасницька, захисна, плюралістична та елітарна, та встановлено умови, що поліпшують вільне функціонування ЗМІ в даних демократіях, а також визначено існування обмежень в діяльності мас-медіа;

визначені ситуації та досліджені їх причини, коли засоби масової інформації можуть втрачати свої моральні, етичні, свідомі функції. Такими ситуаціями є виборчі кампанії та політичні конфлікти. Політичні кампанії створюють середовище, в якому ЗМІ працюють за стандартами, які нав'язуються владою, зацікавленими групами, бізнес-структурами, і ці стандарти не завжди відповідають правовим та моральним нормам;

відзначено, що вплив на суспільство, який здійснюють засоби масової інформації може мати як позитивні, так і негативні тенденції. В ситуації, коли ЗМІ є вільними, їх негативний та позитивний вплив на суспільство знаходиться на однаковому рівні, але коли ЗМІ контролюється, їх роль у суспільстві є двоякою: для влади вони виконують позитивне навантаження, а суспільство залишається в певному інформаційному вакуумі, який характеризується відсутністю об'єктивної інформації.

уточнено:

ЗМІ можуть бути охарактеризовані як особлива підсистема (інститут) політичної системи, яка одночасно є і каналом інформаційного обміну, і змістом каналу – інформацією;

функції та напрямки діяльності засобів масової інформації. Досліджено різні підходи щодо визначення функцій засобів масової інформації у суспільстві, і на основі цього виявлено розбіжність у функціях, які виконують ЗМІ стосовно рівня соціуму та індивіду. Функції ЗМІ не однаково реалізуються в різних політичних системах, що вимагає вирішення проблем за допомогою аналізу політичного режиму, ментальності, соціокультурного середовища країни;

чинники зростання рівня соціальної відповідальності ЗМІ, окреслені основні вектори відповідальності;

дістало подальший розвиток:

дослідження впливу ЗМІ на політичні трансформації в суспільстві на основі аналізу моделей комунікаційних процесів. Визначено, що ЗМІ вже не є лише трансфером позицій основних соціально-політичних акторів, а за самостійними повідомленнями ЗМІ закріплена нова роль – легітимізатора влади;

обґрунтування, що без ефективної діяльності засобів масової інформації, однією із функцій яких є встановлення зв'язку між владою та суспільством, система не може прогресивно та стабільно розвиватися, за виключенням тоталітарних систем, де стабільність досягається шляхом примусу, репресій та витісненням неоднорідних елементів;

аргументація, що за чисельністю та якістю законів, які регулюють діяльність ЗМІ, Україна серед країн пострадянського простору посідає одне з перших місць. Але в порівнянні зі світовими

стандартами законодавство України не є досконалим. Виявлено розбіжності у сучасному виборчому законодавстві, які можуть призвести до конфліктів та суперечок у площині ЗМІ та влади напередодні чергових виборів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки даного дослідження можуть бути використані:

в процесі консультування політичних і адміністративних керівників. Результати проведеного дослідження дозволяють сформувати цілісне уявлення про існуючі теоретико-методологічні концепції діяльності засобів масової інформації;

в оптимізації процесу демократизації мас-медіа. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти підвищенню політичної культури як суб'єктів, так і об'єктів політичного процесу;

в навчальному процесі при викладанні курсів з політології, конфліктології, інформаційної політики у вищих навчальних закладах, написанні підручників і навчальних посібників з теоретичної та прикладної політології.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: “Управління адміністративно-політичною діяльністю у сфері захисту прав і свобод громадян та забезпечення правопорядку” (м. Одеса, 2005 р.), “Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства (Одеса, 2006 р.), “Соціально-економічні, політичні і культурні оцінки та прогнози на рубежі двох тисячоліть” (Тернопіль, 2006 р.), “Революція в освіті: глобалізація та індивідуалізація – погляд у майбутнє” (Одеса, 2007 р.), “Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку” (Одеса, 2007 р.).

Основні положення і висновки роботи обговорювались на засіданнях кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса) /2004-2007 рр./.

Публікації. Концептуальна основа дисертації та її результати висвітлені в 6 наукових публікаціях, 5 з яких надруковані в виданнях, що визнані ВАК України фаховими з політології.

Структура і обсяг роботи. Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, 7 підрозділів висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 174 сторінки. Список використаної літератури містить 193 найменування (18 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Вплив засобів масової інформації на політичні орієнтації як предмет наукового аналізу” проаналізовано основні наукові джерела за темою дисертації, досліджено роль

ЗМІ як засіб впливу на політичні процеси в вітчизняній та зарубіжній науці, а також проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення соціально-політичних особливостей функціонування ЗМІ в сучасному суспільстві.

У підрозділі 1.1 *“Дослідження ролі ЗМІ як засобу впливу на політичні процеси в вітчизняній та зарубіжній науці”* досліджено окремі теорії впливу ЗМІ на політичні процеси в сучасній політичній науці, але вони, в цілому, дають загальну картину розробки даної проблематики. На основі наукових доробок зарубіжних дослідників П. Лазарсфельда, В. Ліппманна, К. Ховланда, А. Кемпбелла, Г. Гурина, Дж. Клаппера, М. Маккомбаса, С. Янгара, Д. Целлера та українських вчених А. Сіленко, В. Коляденка, Ю. Кобзаря, Е. Мамонтової, О. Білоруса, О. Чернецької, С. Кащавцевої та ін., зазначено, що умовно можна виділити декілька етапів розвитку досліджень ЗМІ в політичному процесі, а також виділити теорії, які схилиються або до висновку про суттєвий вплив на аудиторію ЗМІ, або мінімізують їх вплив на суспільство.

Перший із теоретичних напрямків досліджень розглядає засоби масової інформації як такі, що призводять до штучної цензури, обмежень в соціальних контактах, нереальних уявлень про світ і т.п. Таким чином, можна вважати, що вплив засобів масової інформації є на аудиторію безпосереднім, направленим та пов'язаним з формуванням вже визначених уявлень про політичний процес. Останнім часом активно досліджуються українськими та західними вченими роль комунікації в виборчому процесі і вплив ЗМІ на формування електоральної поведінки. Саме в даних концепціях відзначається, на перевагу від попередніх, зменшення рівня впливу засобів масової інформації на поведінку та свідомість громадян. В контексті даної теорії можна зазначити, що засоби масової інформації не є єдиним джерелом політичного інформування. Акцентується увага на тому, що таким джерелом є міжособистісне спілкування. Таким чином, існують різні підходи до опису впливу мас-медіа на політичні орієнтації громадян, але в обох випадках, слід враховувати характер впливу цільової групи, на яку спрямовано цей вплив.

В останні роки одним із основних теоретичних підходів до вивчення впливу ЗМІ на електоральну поведінку є концепція “встановлення порядку денного”. В ситуації монополізації і централізації джерел передвиборчої інформації, інформаційної ізоляції значної частини виборців ця технологія дозволяє утримувати увагу виборців в рамках певних проблем. Під впливом інформації, яка розповсюджується засобами масової комунікації, можлива зміна не стільки електоральної поведінки і відношення виборців до тих чи інших фактів, скільки база даних знань аудиторії, на основі яких приймаються рішення. Отже, суспільна думка і політичні переваги є результатом прямого впливу ефекту “установки пунктів порядку денного”, що здійснюється за допомогою ЗМІ.

Заслугує значної уваги такий напрямок дослідження впливу ЗМІ, який безпосередньо пов'язаний з проблемами семіотики та структуризації соціального мислення. В цьому напрямку політична комунікація розглядається як замкнене коло, утворене процесами кодування і

декодування, за допомогою яких члени певної мовної спільноти формують значення та обмінюються ними.

У підрозділі 1.2 ***“Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення соціально-політичних особливостей функціонування ЗМІ в сучасному суспільстві”*** досліджено моделі комунікаційних процесів. В одних випадках комунікація розглядається як лінійний і односпрямований процес, і у її варіаціях із зворотнім зв'язком. В інших варіантах моделей комунікаційного процесу ЗМІ є каналом інформації, який має бути нейтральним стосовно повідомлень. В подальших дослідженнях каналу передачі інформації ЗМІ представляються суб'єктом політичної комунікації завдяки можливостям інтерпретації інформації, а інколи стають джерелом інформації. В деяких моделях політичної комунікації звертається увага на роль еліти, що здійснює свою владу через бюрократичний апарат і ЗМК.

ЗМІ можна визначити як багатофункціональний соціально-політичний інститут, що діє через систему відносно локальних реалізаторів (засобів) інформації. Взаємодіючи на основі прямих і зворотних зв'язків з аудиторією, соціальними інститутами, ЗМІ вирішують ряд завдань, що сприяють діяльності цих інститутів. Саме в цьому і полягає суспільне призначення, тобто функції ЗМІ в суспільстві. Діяльність ЗМІ залежить від багатьох соціально-політичних чинників і тому функції засобів масової інформації можливо визначити як такі, що співпадають з функціями всіх інститутів політичної системи і вирізнити функції, що властиві лише засобам масової інформації. Головною метою ЗМІ є оперативне інформування окремих осіб, соціальних груп населення про події та явища у світі, в конкретній країні, в певному регіоні. Виконуючи вищезгадані функції, ЗМІ мають можливість досягати своєї основної мети діяльності.

У **висновках** до першого розділу зазначено, що в науковій літературі існують неоднозначні точки зору щодо визначення рівня впливу ЗМІ на формування суспільної думки. Комунікація й інформування можуть носити безпосередній і опосередкований характер. Значного впливу ЗМІ здобувають завдяки своєму місцю в системі соціальної комунікації, відповідно в науковій літературі це питання знайшло відображення в моделях комунікаційного процесу.

У **другому розділі “Демократичні принципи функціонування ЗМІ як детермінанта демократичного суспільства”** основна увага зосереджена на розгляді ЗМІ як одного із інститутів політичної системи, встановлено залежність засобів масової інформації від вибору моделі демократії та досліджено діяльність засобів масової інформації в сучасній Україні.

У підрозділі 2.1 ***“Засоби масової інформації як один із елементів політичної системи”*** зазначено, що ЗМІ не “локалізовані” у будь-якому “місці” політичної системи і є одночасно її середовищем і “внутрішнім” комунікативним каналом. У рамках описаної моделі рольові завдання ЗМІ розподіляються відразу по всіх трьох рівнях (вимірах) політичного процесу – формальному, змістовному та процесуальному. Їхня комунікативна вага приблизно однакова (з певними

застереженнями) у всіх сучасних політичних системах. Досліджено важливість ЗМІ у функціонуванні політичної системи при розгляді моделей політичної системи Д. Істона та Г. Алмонда.

Сучасні засоби масової інформації працюють в умовах підпорядкування численним, інколи суперечливим вимогам, що виходять від суспільства в цілому, від їх безпосередньої аудиторії, а також від їх економічних партнерів і спонсорів, тобто ЗМІ функціонують під тиском певних факторів. В даному підрозділі також проаналізовано моделі відносин між ЗМІ та джерелами інформації, особливо рівні незалежності ЗМІ в умовах тиску, суперечливих вимог і обмежень із боку цих “могутніх факторів”, які в цілому унеможливають автономію інформаційних каналів і, можливо, довіру до них.

У підрозділі 2.2 ***“Залежність функціонування засобів масової інформації від вибору моделі демократії”*** зазначено, що розвиток демократії супроводжується розширенням політичних зв’язків, а це вимагає збільшення обсягу знань та повідомлень і найважливіше значення має саме політична інформація. При дослідженні основних принципів демократії – влада більшості, плюралізм, рівність, поділ влади, виборність, гласність, контроль, в контексті даної роботи зосереджено увагу на гласності яка є однією з передумов свободи слова та невід’ємним принципом демократії. В роботі розглянуто взаємозалежність гілок влади та ЗМІ. В контексті даної роботи ставиться завдання проаналізувати та визначити, яка з моделей демократії є найсприятливішою (якщо її розглядати як середовище) для функціонування ЗМІ, що виступатимуть не засобом досягнення мети для влади або певних груп інтересів, а виступатимуть самостійним інститутом. Різні теоретичні підходи щодо визначення суперечності демократії як ідеалу та демократії як реальності знайшло своє відображення в різних концепціях демократії.

У підрозділі 2.3 ***“Українська демократія та засоби масової інформації”*** зазначено, що сучасні засоби масової інформації функціонують в суспільстві, що знаходиться в стані трансформації політичної системи, і даний стан багато в чому подібний до аналогічних періодів в історії багатьох сучасних країн. В країнах, що трансформуються і, відповідно, легко піддаються будь-якому впливу, внаслідок ситуації невизначеності, інколи дестабілізації, звички підпорядковувати свої думки тим постулатам, які поширюються ЗМІ, які в свою чергу звикли функціонувати під контролем влади, вони (ЗМІ) можуть виступати фактором, що здійснює вплив на методи політики.

Для українського суспільства гостро стоїть проблема поняття відповідальності ЗМІ. Порушення інтересів будь-якої людини через ЗМІ особливо небезпечне через масовий характер поширення інформації.

Розгляд питання створення громадського телебачення знаходиться досить тривалий час у стані суперечок серед журналістів, органів влади та населення. Дана проблема знайшла своє

відображення і у дисертаційному дослідженні. І слід зазначити, що однозначної відповіді на це питання на сьогодні не існує. Вирішити ці проблеми можливо лише на основі консенсусу влади, ЗМІ, бізнесу та суспільства в цілому.

В Україні існує факт посилення політизації ЗМІ, якому сприяють певні об'єктивні та суб'єктивні фактори. Дія цих факторів виявляється не лише в збільшенні кількості виступів ЗМІ на політичну тематику. Політичні відтінки присутні і в багатьох, на перший погляд, неpolітичних матеріалах. Особливі риси сучасного українського медіа-ринку – це орієнтація не на збут інформаційного продукту, а на забезпечення інформаційного впливу на владу і політичний процес. На сучасному етапі українські медіа зустрілися з таким аспектом свободи, коли адміністративний тиск був замінений корупцією та продажем ефірного часу на радіо чи телебаченні. Це фактично призвело до обмеження свободи слова. Українські медіа та журналісти виявилися не підготовленими до цього явища, і в суспільстві поки що не існує програм протидії йому.

У **висновках** до другого розділу зазначено, що основна роль ЗМІ полягає в поширенні й пропаганді загальних колективних цілей і вимог, яким підкоряється функціонування політичної системи. Демократичний процес неможливий без обміну інформацією. Такий обмін забезпечує поєднання різних рівнів політичної системи і дає інститутам влади виконувати свої функції управління державою і суспільством. Але, навіть при наявності головних принципів демократичного режиму, ЗМІ не завжди можуть вільно функціонувати. В країнах, що трансформуються, а такою є і Україна, ЗМІ можуть виступати ключовим чинником, що створюють нові типи демократій. Стан свободи слова в сучасній Україні можна визначити як відносно задовільний. В останні роки наша країна робить певні кроки до європейських стандартів, свободи слова та інформації, створення належних умов для діяльності ЗМІ, але суттєвими залишаються проблеми в правовому регулюванні діяльності ЗМІ.

У **третьому розділі “Особливості участі ЗМІ в політичних кампаніях”** досліджено роль ЗМІ в політичних конфліктах, соціальних протестах та проаналізовано місце ЗМІ у виборчих процесах.

У *підрозділі 3.1 “Політичні конфлікти, соціальні протести та засоби масової інформації”* зазначено, що ЗМІ виконують особливу роль та обов'язки в політичних кампаніях, крім того, вони можуть самі ініціювати та проводити політичні кампанії. Доведено, що кожен тип засобу масової інформації в процесі застосування його в політичних кампаніях може мати свої переваги та недоліки.

Конфлікти є визначними подіями для політичних процесів та їх учасників, тому їх аналіз, висвітлення перетворюється у важливий інструмент впливу ЗМІ. Проаналізовано помилки, яких припускаються медіа, висвітлюючи проблеми конфліктів. Зі зміною політичної ситуації у країні – змінилися й інформаційні уподобання та потреби основної частини реципієнтів. В політичних протистояннях увагу аудиторії привертають ті ЗМІ, які асоціюються з основними суб'єктами

політичного конфлікту чи кризи.

Аналіз подій президентських виборів 2004 року дає можливість вести мову про наявність відкритого тиску зі сторони держави по відношенню до ЗМІ. Саме вищезгадані події дали змогу визначити 2004 рік як рубіж, після якого розпочався новий тип відносин між ЗМІ та владою, в яких ЗМІ змогли більш відкрито висвітлювати політичні події в суспільстві. В політичному конфлікті 2004 року ЗМІ виступали як учасником конфлікту, так і засобом впливу на суспільну думку. Слід зазначити, що частина провини у виникненні цього конфлікту належить саме представникам мас-медіа. В цілому ж виокремити відповідальність у політичній кризі якогось одного із інститутів політичної системи є практично неможливим.

У підрозділі 3.2 *“Засоби масової інформації у виборчому процесі”* зазначається, що засоби масової інформації є важливим, а іноді єдиним шляхом спілкування політичного суб’єкта та громадянина під час виборчої кампанії. Рівень культури виборчого процесу безпосередньо залежить від якості інформаційного простору. Аналіз змісту виборчого законодавства України показує, що не завжди його норми задовольняють інтереси, вимоги ЗМІ у питанні участі у виборчому процесі.

Практика проведення виборчих кампаній показує, що можливості різних кандидатів, партій пов’язані з володінням різними, насамперед, фінансовими, організаційними, інформаційними ресурсами, далеко не однакові, що створює сприятливий ґрунт для широкого застосування маніпулювання в агітаційно-пропагандистських кампаніях.

В суспільствах, які є динамічно стабільними, пересічні громадяни практично не приділяють значної уваги проблемам політики, тому і маніпулювати масами досить складно. Нестабільність сприяє вищому ступеню заполітизованості – політичні події та процеси стають предметом уваги різних вікових груп і верств населення, суспільство активізується, гостріше реагує на виклики опонентів, не завжди об’єктивно оцінює ті політичні сили, прибічниками яких вони являються. Відповідно створюється сприятливе поле для маніпулювання політичною свідомістю засобами масової інформації. На сучасному етапі у суспільстві сформований своєрідний стереотип, що вітчизняні мас-медіа не розглядаються як політичний інститут, який наділений власними ресурсами впливу на виборчий процес – ЗМІ в Україні виступають у ролі інструменту маніпуляцій масовою політичною свідомістю та провідника поглядів політичної та економічної еліти. Отже, яким чином відбуватиметься виборчий процес, наскільки збереженими залишаться політична культура, толерантність, безпосередньо залежить від якості інформаційного простору.

У **висновках** до третього розділу зазначено, що ЗМІ в політичних конфліктах займають особливе місце, виконують функціональну роль та мають певні обов’язки, без діяльності яких взагалі не здійснюється жодна політична кампанія. При дослідженні політичних конфліктів за останні роки в Україні можна відзначити, що ЗМІ є механізмом посилення напруження, так і його

послаблення. Саме через ЗМІ влада, політична еліта мають можливість маніпулювати свідомістю громадян. У демократичному суспільстві наявність незалежних ЗМІ дозволяє взаємно нейтралізувати потік пропагандистської інформації. Але подібна рівновага – явище досить рідке, і результатом пропаганди є, як правило, інформаційні війни. В Україні таких механізмів, які б стримували інформаційні війни, поки не існує, і тому це дуже негативно позначається на стабільності політичної системи. Виборчий процес відбувається вкрай напружено і передбачити дії опонентів в інформаційному полі доволі складно.

У **висновках** засвідчено, що в сучасному суспільстві зберігається тенденція зростання можливостей засобів масової інформації впливати на суспільство, існує активне використання ЗМІ як механізму формування електоральної поведінки і суспільної думки. Зазначається загальне положення для всіх теорій, розглянутих в дисертаційному дослідженні, а саме: вони виникли і застосовуються лише в суспільствах з високим ступенем стабільності та стійкою системою цінностей громадян. В суспільствах, що зазнають трансформації, існує кризова ситуація, яка змушує громадян переоцінювати сформовані в них норми та цінності. Тому застосовувати ту чи іншу модель впливу засобів масової інформації на суспільство необхідно з огляду на рівень нестабільності суспільства і з врахуванням конкретної суспільно-політичної, економічної ситуації в країні. Кожна країна обирає сама шлях трансформації, тому готових моделей як переходу системи, так і діяльності в ній засобів масової інформації не існує.

Визначається, що ЗМІ є не тільки каналом повідомлення, але й посередником, який інтерпретує інформацію. Громадяни визнають ЗМІ основним комунікаційним каналом і сприймають повідомлення ЗМІ як потенційно вірні. У випадку підміни ЗМІ з каналу на джерело інформації може відбутися монополізація суспільно значимих каналів інформації. Дане явище може призвести до залежності влади від ЗМІ.

Досліджуючи функції ЗМІ в суспільстві визначено, що в науковій літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній, зустрічається різний перелік визначень функцій ЗМІ. Розрізняються функції ЗМІ і відносно соціуму та індивідууму. Крім того, слід зазначити, що функції ЗМІ не однаково реалізуються в різних суспільно-політичних системах. Виступаючи, в першу чергу, інститутом громадянського суспільства, а не влади (на практиці такий факт має місце) і не комерційних структур (але знову ж таки в сьогоденні, ЗМІ залежать саме від них), головною функцією ЗМІ повинна бути інтеграція суспільства. Але здійснити цю функцію досить складно, тому, що як ЗМІ виступають одночасно і як суспільний суб'єкт, і як суб'єкт підприємницької діяльності. І найчастіше підприємницька діяльність, спрямована на виживання в складних економічних реаліях, заважає ЗМІ представляти інтереси громадянського суспільства як його інститут.

В залежності від типу політичної системи змінюються функції та умови для діяльності засобів масової інформації. В сучасному світі ЗМІ, втративши роль засобу та інструменту влади,

виступають системоутворюючим елементом політики і здобувають в ній новий інституціональний статус. При дослідженні моделей політичної системи слід відзначити, що засоби масової інформації виступають в ролі трансформатора, за допомогою якого до системи ззовні надходять вимоги, а також інформують суспільство про результат розглянутих системою рішень. На ЗМІ покладається вимога здійснення входу функції до політичної системи. Тому одним із суб'єктів комунікації в політичній системі є ЗМІ, які можна визначити як функціональні суб'єкти, але при цьому існує їх дуалізм: по-перше, вони створюють власну інформацію, з одного боку, та є системним засобом передачі інформації – з іншого.

Свобода слова в демократії передбачає вільне вираження думок з політичних питань без погрози покарання, але свобода слова і в демократичних державах не може бути абсолютною. Не всі демократії є однаковими. Системи представництва, організація розподілу і контролю влади і методів організації інтересів і юридичних доктрин, прав і обов'язків, пов'язаних з громадянством, функціонування ЗМІ можуть широко змінюватися серед режимів, які визнаються демократичними.

При дослідженні таких моделей демократії як учасницька, захисна, елітарна, плюралістична визначено, що ні одна з вказаних моделей не володіє тими рисами, які б забезпечили належні умови для діяльності ЗМІ. І лише в поєднанні ключових моментів із кожної моделі можливо досягти бажаного результату.

Якщо це учасницька форма демократії, то для неї характерний рівний доступ до відкритої інформаційної системи для забезпечення прийняття рішень; в захисній – центральне місце відводиться конституціоналізму з метою гарантування свободи від свавільної поведінки з особою та рівності перед законом у формі політичних та громадянських прав та свобод, насамперед, тих, які пов'язані зі свободою слова, об'єднання, голосування та сумління; плюралістична форма демократії гарантує права громадянства, свободу слова, свободу організації і систему стримувань та противаг між гілками влади та бюрократією; щодо елітарної форми демократії, в її ідеальному варіанті, при владі знаходиться професійна та демократична еліта, здатна підтримувати свободу слова.

Політичний процес в сучасній Україні можна визначити як складний та суперечливий. ЗМІ є залежними як від влади, так і від певних груп інтересів, політичних партій та комерційних структур, і тому вони можуть виконувати як функції консолідації, так і дезінтеграції суспільства в залежності від того, чиї інтереси вони представляють. Слід вказати, що в засобах масової інформації відбувається певна модифікація, їх власником виступають не лише держава, а й корпоративні групи, які диктують нові завдання, тобто виникає певна заангажованість інформації. Тому основними завданнями влади у відносинах з засобами масової інформації має стати захист інтересів засобів масової інформації, перешкоджання їх монополізації, зменшення цензури та недопущення підпорядкування ЗМІ як владі, так і бізнесу.

На сучасному етапі в українському суспільстві зберігається негативна тенденція – зневіра до

влади, і взагалі існує парадоксальна ситуація – громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж владі. Тому органам державної влади необхідно переглянути свою позицію у відносинах з засобами масової інформації, які виступають трансформаторами політичної інформації та дієвими і реальними посередниками у відносинах влади і суспільства. Суспільство довіряє владі у тому випадку, коли влада забезпечує інформаційну прозорість своєї діяльності.

Вирішити ці проблеми можливо лише на законодавчому рівні, встановлюючи демократичні принципи взаємовідносин влади та ЗМІ. Але українське законодавство в сфері засобів масової інформації при наявності всіх змін, що відбулися за останні роки, є недосконалим. Окремі положення українського законодавства не відповідають міжнародним стандартам свободи вираження поглядів і перешкоджають забезпеченню справедливого та збалансованого висвітлення інформації, в першу чергу політичної.

Засоби масової інформації займають безпосереднє місце в політичних конфліктах. Твердження, що ЗМІ займають лише сторону посередника у конфлікті з метою його розв’язання, є помилковим. ЗМІ в політичному конфлікті можуть виконувати діаметрально протилежні функції. В структурі політичного конфлікту засоби масової інформації займають позицію груп підтримки і мають можливість змінювати напрямок розвитку конфлікту на користь однієї із сторін.

У політичних протистояннях увагу аудиторії привертають ті ЗМІ, які асоціюються з основними суб’єктами політичного конфлікту чи кризи, тобто репрезентують їх інтереси. Але будь який політичний конфлікт і діяльність в них ЗМІ не повинні виходити за межі існуючого законодавства і у випадку його загострення та неможливості вирішення консенсусними технологіями, повинен розв’язуватися в правовому полі.

Саме у передвиборчий період спостерігається тенденція до підвищення інтересу до ЗМІ і, відповідно, поява нових ЗМІ, які діють лише на період виборів, далі зникають з інформаційного простору. Практика останніх виборчих кампаній свідчить про те, що засоби масової інформації мають недостатнє державне фінансування, і тому витрати компенсуються саме за рахунок активної діяльності у виборчому процесі, навіть якщо це суперечить гуманістичним цінностям, існуючому законодавству, нормам професійної етики та моральним підвалинам. Влада своєю бездіяльністю, зосередженістю лише на власних інтересах підштовхує ЗМІ до використання “брудних технологій”, що дискредитує ідею демократичних виборів, знижує довіру виборців до влади, політикам, сприяє росту правового нігілізму, виборчого абсентеїзму.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Хлевнюк Т. Молодежь как социальный субъект и интеллектуальный потенциал общества // Перспективи. – 2003. – № 4 (24). – С. 7-13.
2. Хлівнюк Т. Стан, особливості та перспективи перехідних демократизаційних процесів у пострадянських країнах // Перспективи. – 2004. – № 4(28). – С. 78-81.
3. Хлівнюк Т. Місце і роль засобів масової інформації в політичному конфлікті сучасної України // Перспективи. – 2005. – № 4 (32). – С. 134-137.
4. Хлівнюк Т. Залежність функціонування засобів масової інформації від вибору моделі демократії // Перспективи. – 2006. – № 3(35). – С. 122-129.
5. Хлівнюк Т. Свобода преси як показник демократизації суспільства // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. Вип. 9. – С. 237-244.
6. Хлевнюк Т. Основные каналы взаимосвязи религии и политики // Виховання і культура. Міжнародний науково-практичний журнал. – 2007. – № 1-2 (11-12). – Серпень-вересень. – С. 50-52.

АНОТАЦІЯ

Хлівнюк Т.П. Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008.

Здійснено комплексне дослідження впливу ЗМІ на політичні трансформації в суспільстві на основі аналізу моделей комунікаційних процесів. Досліджено різні підходи щодо визначення функцій засобів масової інформації у суспільстві. Визначено, що вплив, який здійснюють засоби масової інформації на суспільство, може мати як позитивні, так і негативні тенденції. Зазначено, що ЗМІ можуть бути охарактеризовані як особлива підсистема (інститут) політичної системи, які є одночасно каналом інформаційного обміну, який пронизує все суспільство, і змістом каналу – інформацією. Обґрунтовано, що без ефективної діяльності засобів масової інформації, політична система не може стало розвиватися, за виключенням тоталітарних систем. Здійснено порівняльний аналіз таких моделей демократії, як учасницька, захисна, плюралістична та елітарна, і встановлено умови, що поліпшують вільне функціонування ЗМІ в даних демократіях. Виявлено розбіжності у сучасному виборчому законодавстві, що може призвести до конфліктів та суперечок у площині ЗМІ та влади напередодні чергових виборів.

Ключові слова: засоби масової інформації, політична комунікація, політична система, демократія, моделі демократії, політичний конфлікт, виборчий процес.

АННОТАЦИЯ

Хлевнюк Т.П. Влияние средств массовой информации на политическое пространство современной Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук за специальностью 23.00.02 – политические институты та процессы. – Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2008.

Обосновано, что средства массовой информации в своем влиянии на общество могут иметь как положительные, так и отрицательные тенденции. В ситуации, когда СМИ являются свободными, отрицательное и положительное их влияние на общество находится на одинаковом уровне, но когда СМИ контролируются, их роль в обществе двояка: для власти они выполняют положительную нагрузку, а общество остается в определенном информационном вакууме, который характеризуется отсутствием объективной информации.

Проведено комплексное исследование влияния СМИ на политические трансформации в обществе на основе анализа моделей коммуникационных процессов. Выявлено, что СМИ уже не являются исключительно трансфером позиций основных социально-политических актеров, а по самостоятельным сообщениям за СМИ закреплена новая роль – легитимизатора власти.

Проанализированы различные подходы относительно определения функции средств массовой информации в обществе и выявлены особенности функционирования СМИ относительно общего и частного – социума и индивида. Исследованы функции средств массовой информации, которые представлены как в научной литературе, так и при наблюдении за деятельностью средств массовой информации, и сделан вывод о наличии фактически неограниченных возможностей СМИ в области политического влияния.

Обосновано, что СМИ как особая подсистема (институт) политической системы владеют исключительной важностью: одновременно являются и каналом информационного обмена, который пронизывает все общество, и содержанием канала – информацией. Показано, что без эффективной деятельности средств массовой информации, одной из функций которых является установление связи между властью и обществом, система не может стабильно развиваться. Осуществлен сравнительный анализ таких моделей демократии, как партисипаторная, защитная, плюралистическая и элитарная, и определено, какая из моделей демократии является наиболее эффективной, если ее рассматривать в качестве среды для функционирования СМИ как самостоятельного и независимого института политической системы общества. Таким образом, в

диссертации определено, что ни одна из моделей не владеет теми чертами, которые бы обеспечили надлежащие условия для деятельности СМИ. И лишь в объединении ключевых моментов каждой из них возможно достичь желаемого результата.

Если это партисипаторная форма демократии, то для неё характерен равный доступ всех слоёв населения к открытой информационной системе для принятия решений; при защитной – конституционализм как гарантированное равенство всех перед законом в форме политических и гражданских прав и свобод; при плюралистической – гарантированные права гражданства, свобода выражения, свобода организации и система сдержек и противовесов между ветвями власти и бюрократией; при элитарной – в идеальном варианте, при власти находится профессиональная и демократическая элита, которая поддерживает свободу СМИ.

Определены ситуации и исследованы их причины, при которых средства массовой информации могут потерять свои моральные, этические функции. Такими ситуациями являются избирательные кампании и политические конфликты, которые разворачиваются в процессе этих кампаний. Именно указанные политические кампании создают среду, в которой СМИ вынуждены работать по стандартам, которые продиктованы властью, заинтересованными группами, бизнесами-структурами, и эти стандарты не всегда отвечают правовым и моральным нормам. Создается парадоксальная ситуация: власть создает законодательство для свободного, правомерного функционирования СМИ, а в реальности своими действиями в конфликтных ситуациях ставит СМИ в положение заложника в политических играх. Обосновано, что ответственность за продолжающийся политический конфликт в стране должны взять на себя многие институты политической системы, в том числе и, возможно, прежде всего, СМИ.

Выявлены расхождения в современном избирательном законодательстве, которое может привести к конфликтам и спорам между СМИ и властью накануне очередных выборов. Определено, что по численности законов, которые регулируют деятельность СМИ, Украина среди стран постсоветского пространства занимает первое место, и это касается не только количества, но и качества законодательства. Но в сравнение с мировыми стандартами законодательство Украины не является новаторским и требует существенных доработок.

Ключевые слова: средства массовой информации, политическая коммуникация, политическая система, демократия, модели демократии, политический конфликт, избирательный процесс.

SUMMARY

Khlivnyk T.P. Influence of mass media on political space of modern Ukraine. – Manuscript.

Dissertation on receipt of a scientific degree of a political sciences candidate after the speciality 23.00.02 – political institutes and processes. The Odessa National Academy of Law. Odessa, 2008.

It is marked that mass media in its influence on society can have both positive and negative tendencies. Complex research of MASS-MEDIA influence is carried out on political transformations in the society on the basis of analysis of communication processes models. Different approaches are explored in order to determine mass media functions in the society. It is marked that MASS-MEDIA can be described as a special subsystem (institute) of a political system which is both a channel of informative exchange that pierces all the society and contents of the channel that can be identified as information. It is shown that without effective activity of mass media, political system can not develop constantly except totalitarian systems certainly. Comparative analysis of democracy of participation liberal, protective, pluralistic and elite democracy models are accomplished and it is determined which of this models is the most effective for MASS-MEDIA free functioning as an independent institute of a public political system. Disagreements are revealed in modern electoral legislation and they can cause conflicts and disputes between MASS-MEDIA and government on the eve of new elections.

Key words: mass media, political communication, political system, democracy, models of democracy, political conflict, electoral process.